УДК 372.881.1

К.С. Фәтхуллова

ЯҢА ШАРТЛАРДА ТУГАН ТЕЛДӘН ДӘРЕСТӘН ТЫШ ЭШЧӘНЛЕК ОЕШТЫРУ

В данной статье рассматриваются результаты исследования по организации внеурочной работы по татарскому языку в современных условиях в общеобразовательных организациях. Цель исследования – научно обосновать и практически подтвердить важность организации учителями татарского языка внеурочной деятельности по учебному предмету. Эта работа позволяет развивать творческие и коммуникативные способности школьников; углубить знания и расширять их познавательную активность, а также повышать мотивацию к изучению родного языка. Научная новизна статьи заключается в том, что в ней содержатся методические рекомендации по проектированию и проведению внеклассной работы по татарскому языку в соответствии с требованиями обновленных ФГОС и с содержанием Федеральной примерной программы воспитания для общеобразовательных учреждений. Изучение татарского языка направлено на развитие у обучающихся речевой, языковой и этнокультурной компетенций, поэтому каждому учителю необходимо в своей педагогической деятельности придавать отдельное внимание организации внеклассных мероприятий с целью повышения результативности образовательного процесса.

Ключевые слова: татарский язык, внеурочная работа, методические рекомендации, результативность обучения, ключевые компетенции.

This article examines the results of a study on the organization of extracurricular activities in the Tatar language in current general education institutions. The purpose of the study is to scientifically substantiate and practically confirm the importance of Tatar language teachers organizing extracurricular activities related to the subject. This work helps develop students' creative and communicative abilities, deepen their knowledge and expand their cognitive activity, and increase their motivation to study their native language. The scientific novelty of the article lies in its provision of methodological recommendations for the design and implementation of extracurricular activities in the Tatar language in accordance with the requirements of the updated Federal State Educational Standards and the Federal Model Curriculum for General Education Institutions. The study of the Tatar language is aimed at developing students' speech, linguistic, and ethnocultural competencies. Therefore, every teacher must pay special attention to the organization of extracurricular activities in their teaching to improve the effectiveness of the educational process.

Keywords: Tatar language, extracurricular activities, methodological recommendations, learning outcomes, key competencies.

Хәзерге вакытта Россия Федерациясенең барлык урта гомуми белем бирү оешмаларында тәрбияви эшчәнлек «Федераль үрнәк тәрбия бирү программасы» нигезендә алып барыла [7]. Норматив документта әйтелгәнчә, тәрбия бирү процессын уңышлы оештыру өчен, һәр мәктәптә укучы шәхесенең үсеше өчен кирәкле шартлар булдыру

мөһим. Татар теле укытучысы педагогик эшчәнлегендә үз предметыннан белем бирү белән генә чикләнми, ул эзлекле һәм системалы рәвештә дәрестән тыш эш алып барырга, яшь буынны тәрбияләүгә тиешле игътибар бирергә бурычлы. Нәкъ менә мәктәп елларында укучылар үзара аралашырга, башкалар белән мөнәсәбәтләр урнаштырырга, кешеләр белән уртак тел табарга, авыр ситуацияләрдә креатив карар кабул итәргә, үз көчләренә ышанырга өйрәнәләр, рухи кыйммәтләрне үзләштерәләр һәм, нәтиҗәдә, һәркем өчен мөһим булган гамәли тәҗрибәгә ия булалар. Шуңа күрә яңа шартларда укучыларга традицион һәм милли мәдәният кыйммәтләрен җиткерү, аларның асылына төшендерү зур әһәмияткә ия.

Гомуми кыйммәтләргә педагоглар кеше тормышы, гаилә, Ватан, мәдәният, хезмәт, сәламәтлек кебек төшенчәләрне кертеп карыйлар.

Фәнни-методик хезмәтләрдә күрсәтелгәнчә, тәрбия бирү – укучының шәхси сыйфатларын максималь рәвештә үстерүгә, аны үз тормышының субъекты буларак формалаштыруга юнәлтелгән һәм укытучы тарафыннан махсус оештырылган эшчәнлек. Димәк, тәрбия бирү – уңайлы шартлар булдыру аша бала шәхесенең үсеше процессы белән идарә итү дигән сүз [2: 12]. Әлеге билгеләмәне В.А. Караковский, Л.И. Новикова, Н.Л. Селиванова кебек танылган педагоглар тәкъдим итә. Бүгенге көн укытучысының төп тәрбияви максаты – укучы шәхесенең үсешен тәэмин итү. Төп бурычлары: балаларны кызыклы дәрестән тыш эшләр белән мавыктыру; укучылар белән ышанычлы һәм формаль булмаган элемтәләр урнаштыру; үзара аралашуга кыйммәти юнәлеш бирү.

Билгеле булганча, дәүләтебезнең киләчәге җәмгыятебездәге кешеләр белән бәйләнгән. Ә ул кешеләргә башка педагоглар белән беррәттән татар теле укытучылары да белем һәм тәрбия бирә, уртак эшкә үз өлешен кертә. Шуңа күрә татар теле укытучыларының дәрестән тыш эшчәнлеге заман таләпләренә җавап бирергә, инновацияләр кулланып, методик яктан югары дәрәҗәдә оештырылырга тиеш. Шулай эшләгәндә генә укытучы яңартылган Федераль дәүләт белем бирү стандартында (ФДББС) билгеләнгән максатларга ирешә ала [6]. Бүгенге көндә әлеге мәсьәләнең актуальлеге беркемдә дә шик тудырмый. Дәрестән тыш чаралар аша татар теле укытучысы балаларда дәүләт алдында җаваплылык формалаштыра, аларда ватанпәрвәрлек һәм күпмилләтле Россия халыкларының гореф-гадәтләренә һәм мәдәни мирасына карата хөрмәт хисе, шул ук вакытта укучыларның туган теле булган татар теленә, татар халкының тарихы һәм мәдәниятенә сакчыл мөнәсәбәт тәрбияли, аларның рухи үсешен тәэмин итә. Иҗади эшләүче алдынгы татар теле укытучыларының тәҗрибәсе күрсәткәнчә, дәрестән тыш эшләр балаларның дәресләрдә алган белемнәрен тирәнәйтергә, аларның иҗади осталыкларын камилләштерергә, үзара аралашу һәм хезмәттәшлек итү күнекмәләрен ныгытырга, социальләшү ихтыяҗларын гамәлгә ашырырга ярдәм итә [4: 5].

Татар теленнән дәрестән тыш эш мәдәни-тарихи, эшчәнлекле һәм шәхескә юнәлтелгән төп методик юнәлешләргә нигезләнеп алып барыла. Дәрестән тыш чараларда катнашкан һәр укучы үзен шәхес итеп тоя, коллективта үз урынын таба һәм үзенең кирәклеген күрә, тормыш тәҗрибәсе туплый, һәр вакыйгага карата мөнәсәбәтен белдерергә, башкаларны тыңларга һәм хөрмәт итәргә, теләктәшлек күрсәтергә, җаваплылыкны үз өстенә алырга күнегә. Шундый эшчәнлек балаларны баета, үстерә, канатландыра, куандыра, аларда уңай тәэсир калдыра һәм югары нәтиҗәләргә китерә. Татар теле укытучысы үткәргән һәр дәрестән тыш чара планлаштырылган метапредмет, предмет нәтиҗәләренә ирешүгә һәм тәрбияви бурычларны уңышлы хәл итүгә хезмәт итә. Бу уңайдан танылган татар галиме, педагог Ә. Хуҗиәхмәтовның укытучы хезмәте турында әйтелгән сүзләре игътибарга лаек: «Мәктәп бусагасын беренче атлап кергән көннән алып, зур тормышка озатып соңгы кыңгырау чыңлаганчыга кадәр бала белән янәшә һәрчак аның Укытучысы атлый. Ул аны белем дөньясына алып керә, яхшыны яманнан аерырга, хезмәт һәм иҗат шатлыгын тоярга өйрәтә, фикерләү сәләтен үстерә, дөньяга карашын формалаштыра, аңардан шәхес тәрбияләүгә бөтен көчен куя...» [8].

Татар теленнән үткәрелә торган дәрестән тыш чараларга күзәтү ясаганда, аларның шактый күптөрле булуы күзгә ташлана. Мәсәлән, һәр мәктәптә уку елы барышында татар теле атналыгы үткәрелә, укучылар күпсанлы чараларда теләп катнашалар: иҗади бәйге һәм викториналар, концерт һәм фестивальләр, лингвистик уеннар, ток-шоу, квиз һәм квестлар, шигъри флешмоб һәм онлайн-марафоннар, социаль проект һәм акцияләр, осталык дәресләре, тренинглар, шигърият кичәсе, татар әкиятләрен сәхнәләштерү, яңа китаплар күргәзмәсен тәкъдим итү, сыйныф газетасын чыгару, танылган татар шәхесләре белән очрашулар, татар театрларына һәм күренекле шәхесләрнең музейларына экскурсиягә бару, фәнни-гамәли конференциядә чыгыш ясау һ. б. Мисаллардан күренгәнчә, дәрестән тыш эшчәнлек укытучы белән укучыларның үзара хезмәттәшлек итүенә әверелә, укытучының методик осталыгын үстерүгә китерә, ә укучылар яңа белемнәргә, күнекмәләргә, социаль тәҗрибәгә ия булалар, аларда туган телне өйрәнүгә кызыксыну тагын да арта. Шул ук вакытта әлеге чаралар дәрес программасында тәкъдим ителгән материалны ныгытырга, тулыландырырга булыша. Шуны да ассызыклап үтик: дәрестән тыш чараларны оештырганда, укучыларга индивидуаль якын килү, аларның ихтыяҗларын һәм кызыксынуларын исәпкә алып эш итү, шәхси һәм психологик үзенчәлекләренә игътибар бирү сорала.

Методистлар искәртеп үткәнчә, укытучы эш барышында түбәндәге тәкъдимнәрне дә истә тотарга тиеш: тәрбияви чаралар эмоциональ яктан үтемле һәм балаларны кызыксындыра алырлык алымнарга бай булырга тиеш; рефлексия этабында укучыларны, үз фикерләрен дәлилләп, нәтиҗә ясарга өйрәтергә кирәк.

Дәрестән тыш эшчәнлекне уңышлы оештыру өчен, укытучыга заманча педагогик технологияләр ярдәмгә килә. Алар арасында аеруча проектлар технологиясенә өстенлек бирелә. Укучылар үзләре тикшеренү объектын билгелиләр, төрле чыганаклардан файдаланалар, интернет һәм массакүләм мәгълүмат чараларында урын алган материалны тәнкыйть күзлегеннән карап сайлыйлар, аны анализлыйлар, чагыштыралар, нәтиҗә ясыйлар, чыгыш ясау өчен, презентация әзерлиләр һәм проектларын яклыйлар. Шундый эшләр укучылар өчен аеруча әһәмиятле, чөнки аларны башкару барышында балаларның сөйләм, тел, этномәдәни һәм тикшеренү компетенцияләре үсеш ала, уңыш ситуациясе булдырыла.

Моннан тыш, төрле сыйныфларда уен технологиясе киң кулланыла. Уен укучыларның танып белү һәм фикер йөртү эшчәнлеген активлаштыра, укучыларга дифференциаль якын килүне тәэмин итә. Уеннарны берничә төркемчәгә бүлеп карыйлар: өйрәтү уеннары, тренинг үткәрү уеннары, тикшерү уеннары, иҗади уеннар. Куллану ысулыннан чыгып, сюжетлы, рольле, эшлекле, имитацион уеннар була.

Шулай ук татар теле укытучылары мәгълүмати-коммуникатив, тәнкыйди фикерләү, үстерелешле укыту, проблемалы укыту, берләштереп укыту, модульле укыту, кейс, кроссенс, TED, ТРИЗ технологияләрен үз эшләрендә уңышлы кулланалар, алар ярдәмендә балаларны иҗади эшчәнлеккә тарталар. Методик хезмәтләрдә күрсәтелгәнчә, укытучы сайлап алган заманча педагогик технологияләр шәхескә һәм укучыларның социаль үсешен тәэмин итүгә юнәлтелгән булырга тиеш. Яңа технологияләрне куллану белән бәйле берничә таләпне билгеләп үтик: укучыларның яшен, белем дәрәҗәсен исәпкә алу; традицион һәм инновацион методларның бер-берсен тулыландыруын истә тотып эш итү; тел материалын визуаь рәвештә кабул итүнең мөһимлегенә аерым игътибар бирү.

Эш барышында укучыларны цифрлы ресурслар, татар телендәге белем бирү порталлары белән таныштыру, андагы мәгълүматка аларның игътибарын җәлеп итү шулай ук зур әһәмияткә ия. Моны дәлилләү өчен, күренекле язучы һәм тел белгече Галимҗан Ибраһимовның сүзләрен искә төшереп үтү урынлы булыр: «Күп белдерүгә караганда, аз белдереп, эзләнү орлыгын салу һәм эзләгәнен үзе табарга юллар күрсәтү – мөгаллим бирә торган хезмәтләрнең иң кадерлесе, иң зурысыдыр» [3].

Укучыларда мөстәкыйльлек, ягъни үзлегеннән уйлау һәм фикер йөртү, эшне башкарып чыгу сыйфаты тәрбияләү өчен, укытучы аларга дәрестән тыш эшләрнең бер төре буларак индивидуаль биремнәр тәкъдим итә ала. Мәсәлән: 1) интернеттан Татарстан халыклары ассамблеясы турында мәгълүмат табып сөйләгез. 2) «Бәйрәме бар халык – бай халык» темасына проект эше әзерләгез. 3) «Шәһәребездәге бер һәйкәл» темасына презентация әзерләгез. 4) Туган ягыгыз белән таныштырып, мәктәп музеенда виртуаль экскурсия үткәрегез.

5) «Кече Ватаным» темасына мәктәп газетасы өчен мәкалә языгыз. 6) «Татарстан – уртак йортыбыз» фестивалендә катнашу өчен чыгыш әзерләгез. 7) «Халыклар дуслыгы – Татарстанның байлыгы» темасына ток-шоу оештырыгыз. 8) РФ төбәкләрендәге һәм чит илләрдәге татар милли оешмаларының эшчәнлеге турында мәгълүмат табыгыз һәм сөйләгез. 9) Милли ризыклар турында видеосюжетлар әзерләгез һәм сыйныфташларыгыз белән уртаклашагыз һ. б. Әлеге биремнәрне үтәүче һәр укучы үзе өчен кызыклы һәм файдалы мәгълүмат ала, аңа карата үз мөнәсәбәтен белдереп, фикерләрен башкаларга җиткерергә һәм үз эшенә объектив бәя бирергә күнегә. Ә бу, үз чиратында, укучыга позитив социаль тәҗрибә тупларга һәм үзен шәхес буларак бәяләргә ярдәм итә. Төрле дәрестән тыш чаралар аша укытучы балалар күңелендә туган телгә карата хөрмәт һәм аны өйрәнүгә даими кызыксыну булдыруга ирешә. Укучылар, башлангыч мәктәптән алып, халкыбызның рухи мәдәнияте белән танышсалар, туган телдә чыгыш ясарга өйрәнсәләр, мәктәптә үткәрелә торган чараларда теләп катнашсалар, алар чын мәгънәдә милли җанлы һәм мәгърифәтле булып үсәләр. Танылган татар мәгърифәтчесе, галим, дин эшлеклесе, педагог Ризаэддин Фәхреддиннең сүзләре моңа дәлил булып яңгырый: «Бала чакта алынган тәрбияне соңыннан бөтен дөнья халкы да үзгәртә алмас». Форсаттан файдаланып, бөек шәхеснең тагын бер гыйбарәсен искә алып үтү кирәктер: «Алтыннан да кыйммәтле, оҗмах нигъмәтләреннән дә кадерле булган нәрсә – тәрбияле балалар» [5: 134]. Әлеге сүзләр бүгенге көндә дә актуальлеген югалтмый.

Димәк, туган тел укытучыларыннан тәрбия бирү ысулларын һәм алымнарын тагын да камилләштерергә омтылу, төрле чаралар аша укучыларның күңелләрендә туган телгә мәхәббәт салу һәм аны көннән-көн арттыру, балаларда оптимизм, оешканлык, кыюлык, тапкырлык, тәвәккәллек кебек уңай сыйфатлар тәрбияләү сорала.

Шунысы да мөһим: тәрбияви бурычларны уңышлы хәл итү өчен, укытучыга ата-аналар, җәмәгатьчелек белән тыгыз һәм дустанә мөнәсәбәттә, уртак фикердә булырга кирәк. Моның өчен аңа сабырлык, шәфкатьлелек, ихтыяр көче кебек сыйфатларга ия булу зарур.

Аңлашыла ки, бу – җаваплы һәм катлаулы эш, һәм укытучы үзе һәрьяклап үрнәк булырга тиеш. Үзе мавыккан укытучы гына балаларны да мавыктыра ала, диләр. Татар теле укытучыларының мәктәптә фәнни түгәрәкләр алып барулары, укучыларны фән дөньясы белән таныштырулары, аларны фәнни-гамәли конференцияләрдә катнаштырулары уңай тәҗрибәнең тагын бер ачык мисалы булып тора. Фәнни эзләнүләр укучыларга күренекле шәхесләрнең тормыш һәм иҗат юлы, аларның хезмәтләре, халкыбызның үткәне һәм бүгенгесе, тарихи мирасы белән танышырга мөмкинлекләр бирә. Әлеге эшчәнлек балаларның иҗади сәләтләрен ачып бирүгә, танып белү эшчәнлеген активлаштыруга, фәнгә кызыксынуларын арттыруга китерә. Моның белән беррәттән сыйныфтан тыш эшләрдә актив катнашучы

укучы шәхси потенциалын һәм эчке мотивларын тормышка ашырырга өйрәнә, горурлык һәм канәгатьлек хисе кичерә. Укытучы, үз чиратында, балаларның хыялларын һәм мавыгуларын аңларга, аларга ярдәм итәргә, һәр позитив адымын хупларга бурычлы. Әлеге эш, һичшиксез, укытучылардан зур тырышлык һәм педагогик осталык таләп итә, белем һәм тәрбия бирү өлкәсендәге үзгәрешләрне алдан тоеп эш итәргә өйрәтә.

Татар теле укытучысының балалар белән дәрестән тыш эш оештыруы һәм үзара хезмәттәшлек итүе методик казанышларга китерә, әлеге эшчәнлекнең максатларын, эчтәлеген, яратып кулланыла торган алымнарны тагын да камилләштерергә ярдәм итә, фәнни эзләнүләргә этәргеч булып тора. Тикшеренү эшләренең нәтиҗәләре, алдынгы тәҗрибә белән уртаклашып, укытучылар методик хезмәтләрдә һәм конференция җыентыкларында мәкаләләрен, дәрестән тыш чараларның эшкәртмәләрен бастыралар, шәхси сайтларында мәгълүмат урнаштыралар һәм хезмәттәшләренә ярдәм күрсәтәләр. Яңа шартларда максатчан эш алып баручы, заманча белемнәрне һәм педагогик инновацияләрне үз эшчәнлегендә даими кулланучы укытучы гына яшь буынга төпле белем һәм милли тәрбия бирә, эшенең нәтиҗәләрен күрә ала, дигән нәтиҗәгә киләбез. Бүгенге шартларны исәпкә алып, урта гомуми белем бирү оешмаларында һәр укучыны югары технологияләр заманында көндәшлеккә сәләтле һәм милләте турында кайгыртырлык, туган илен яратучы, туган телен белүче, үз халкын хөрмәт итүче, Россия халыкларының һәм кешелек дөньясының рухи кыйммәтләрен аңлаучы шәхес итеп тәрбияләү – заман таләбе. Әйтелгәннәрне гомумиләштереп, күренекле галимебез Ш. Мәрҗани сүзләре белән йомгак ясау дөрес булыр: «Үткәнен белмәгән, милли тәрбия алмаган кешенең киләчәге юк».

Әдәбият

1. *Бахтигулова Л.Б.* Методика воспитательной работы: учебник для вузов / Л.Б. Бахтигулова, А.В. Гаврилов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Юрайт, 2025. 188 с.

2. Воспитательная деятельность в школе. Учебное пособие для студентов педагогических специальностей и начинающих педагогов / под ред. П.В. Степанова. М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования», 2023. 204 с.

3. *Ибраһимов Г.* Әсәрләр: унбиш томда. 9 т.: Татар тел белеменә һәм телне укыту методикасына караган хезмәтләр (1910–1917) / ТР ФА Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һәм сәнгать институты. Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. 381 б.

4. Проектирование воспитательной работы в школе в современных условиях: методические рекомендации. URL: http://irort.ru/sites/default/files/31-proektirovanie-vospit-raboti.pdf (мөрәҗәгать итү көне: 01.06.2025).

5. *Фәхреддин Р.* Көзге өстендә калган исем – бетмәс гомердер. Казан: Рухият, 2014. 148 б.

6. ФГОС ООО. URL: https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/401333920/ (мөрәҗәгать итү көне: 01.06.2025).

7. Федеральная примерная программа воспитания для общеобразовательных учреждений. URL: https://fgosreestr.ru/poop/primernaia-rabochaia-programma-vospitaniia-dlia-obshcheobrazovatelnykh-organizatsii (мөрәҗәгать итү көне: 01.06.2025).

8. Хузиахметовские чтения. Основные направления совершенствования средств и методов обучения и воспитания: Сб. науч. тр. / под общ. ред. д-ра пед. наук, проф. А.Н. Хузиахметова и др. Нижняя Русь, 2024. 284 с.

Мәкалә Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты 16.07.2024 ел № 565 Карары нигезендә Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе ярдәмендә әзерләнде.

Статья подготовлена при поддержке Академии наук РТ по Постановлению КМ РТ № 565 от 16.07.2024.

Фәтхуллова Кадрия Сөнгать кызы,
педагогика фәннәре кандидаты, Казан федераль университетының гамәли тел белеме һәм тюркология кафедрасы доценты

Фатхуллова Кадрия Сунгатовна,
кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего языкознания и тюркологии Казанского федерального университета

Kadria.kgu@mail.ru